

Жаанбаева Ч.К.

**«СОТ РИТОРИКАСЫ» САБАГЫ ЖАНА ЮРИСТТЕРДИ ДАЯРДОО
МАСЕЛЕСИНЕ КАРАТА**

Жаанбаева Ч.К.

О ЗАДАЧАХ ПОДГОТОВКИ ЮРИСТОВ И УРОК «СУДЕБНАЯ РИТОРИКА»

Ch.K. Zhaanbaeva

**ABOUT THE PROBLEMS OF TRAINING OF LAWYERS AND THE LESSON
OF «JUDICIAL RHETORIC»**

УДК: 347.96.57

Макалада аудиториянын алдына туура жана далилдүү чыгып сүйлөөнүн мисалында, юристтердин кесиптик даярдалышына байланыштуу маселелер көтөрүлөт.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с профессиональной подготовкой юристов, в частности с их умениями и навыками выступать аргументировано и грамотно перед аудиторией.

The article discusses issues related to the professional training of lawyers, in particular with their skills and abilities to act reasonably and competently in front of an audience.

Белгилүү болгондой, бүгүнкү окуу жараянында «Соттук риторика» сабагын келечектеги юристтерге окутуу – актуалдуу маселе. Анткени башкаларга түшүнүктүү кылып оюнду так, «паразит» сөздөрдү колдонбостон, сөз аркылуу чагылдыруу – чоң жана керектүү нерсе. Юрист кесибин тандагандарга айрыкча ишендирип, далилдүү, аргументтештирип сүйлөө,– негизги кесиптик сапаттардын бири. Соттун, адвокаттын же прокурордун сөзүнөн сотко катышкандардын тагдыры да көз каранды болорун билебиз. Сот риторикасын өздөштүргөн келечектеги юрист өзү гана сүйлөгөндү үйрөнбөстөн, башкаларды да угууга үндөйт. Чындыгында, бүгүнкү күнү көпчүлүк адамдар чоң аудиториянын алдына чыгып сүйлөбөсө да, албетте, башкалардын сөзүн угушат.

Нобель премиясынын лауреаты, америкалык жазуучу Уильям Фолкнердин айтымында, сүйлөө - инсандын мүнөзүнүн ажырагыс бөлүгү жана инсанды аныктоочу нерсе. Илимпоздун пикиринде, психика менен сүйлөөнүн ортосунда тыгыз өз ара байланыш бар. Сүйлөөнүн башкы максаты - айтыла турган сөздүн жана аны чагылдырууга терең керектөөнүн бар экендигинде жатат. Эгерде бул нерселер анык болбогон болсо, анда сүйлөөнүн аппараты ар тараптан алсыздыгын билдире баштайт: оратордун дем алуусу кыска жана терең эмес, үнү - бир тондуу, тили чулдурайт. Мында жандуу, айкын идеялар жана алар менен эл алдында чыгып бөлүшүү, б.а. сүйлөөнүн зарылчылыгы адамды чыгып сүйлөөгө чоң өбөлгө түзөт²⁶.

Көпчүлүк студенттер эл алдында чыгып сүйлөгөндөн тартынышат, анткени менен, чындыгында, чыгып сүйлөө адамдын мүнөзүн да такшалтат. Улуу чечендердин жана артисттердин өмүр таржымалдары муну тастыктайт. Кээ бир учурларда, жөнөкөй

маектешүүдө адам тартынчаак болгону менен, көпчүлүктүн алдында ишенимдүү, так чыгып сүйлөй алат. Эл алдында чыгып сүйлөө үчүн жөнөкөй кеп курууда керек болгон нерселер керек. Көпчүлүк алдында чыгып сүйлөө - бул максаттын өзү эмес, ага жетүүнүн каражаты. Угуучулардын көңүлү чечендин өзүнө эмес, анын сүйлөгөнүнө багыт алат.

Мисалы, студенттерге эки-үч интеллекттүү адамдардын кызыктуу теманы талкуулагандарын көрсөтсө болот. Бул жерде тартынуу жок, түз мааниде сүйлөшкөндөрү, бири-биринин көздөрүнө түз карагандары байкалат, фигуралары бири-бирине жакындайт, мимикалары, баштын, мүчөлөрүнүн, колдорунун кыймылдары алар айтып жаткан нерселерге шайкеш, коштоп болуп тургандары байкалат. Эң маанилүү сөздөр катуу басым менен айтылат. Кыска фразалар көп кездешет, анын арасында суроолор, таң калуулар. Ошону менен бирге, тиешелүү паузаларга коштолгон узун сүйлөмдөр колдонулат. Мындай маектешүүлөр көп жылдарга чейин катышуучулардын эсинде калат, аларды эстеген сайын кайрадан ошондо айтылган идеялардын астында калышат.

Бирок турмушта угуучулардын алдына чыгып сүйлөгөндө көп учурларда кездешкен – кызыктуу тема, күтүп жаткан угуучулар, эл алдында чыккан чечен жана ал бардыгына даяр, бирок маектешүүдө кандайдыр жалын жок болгон үчүн, убакыт өткөн соң аудитория кыймылдайт, өз иштери менен алек боло баштайт. Мындай абалда бир жактуу баа берүү туура эмес. Анткени жетишпеген жагы катары - бир тондуу үн же чечендин кайдыгер көз карашы, б.а. анын угуучуларды карабай сүйлөгөнү болушу мүмкүн. Уккандар чечендин өзүн кызыктырбаган нерсеси жөнүндө сөз болуп жатканын, же аларда анын каралган маселе боюнча толук маалыматы жок экендиги тууралуу ой туулушу мүмкүн. Мындай учурларда угуучулар көңүлдөрүн башкага бура башташат. Алардын көңүлүн кайрадан буруу үчүн таңкалыштуу маалымат гана боло алат.

Чечендин тар чөйрөдө жана чоң аудиториянын алдына чыгып сүйлөө даярдыгы ортосунда өтө чоң айырма бербейт. Болгону аудитория чоңураак, чечен көбүрөөк адамды өзүнө кызыктырышы керек. Көбүнчө мында расмий абал түзүлүп, чечен өз аудиториясы менен азыраак тааныш болот. Ошондуктан ал эскертүүлөрдү абайлап жасайт. Ал жекелик жана опурталдуу мүнөздөгү ой жүгүртүүлөрдөн сак болушу керек. Мындай чыгып

²⁶ Львов М.Р. Риторика. Культура речи. – М., 2002. - 13-б.

сүйлөөдө эң оболуусу - башкы темадан алыстабоо жана аудиториянын бардыгына уккулуктуу, угуза сүйлөө.

Үзгүлтүксүз сүйлөө - сүйлөөнү күчөтөт, аудитория менен ой бөлүшү да орун алат. Ал үчүн чечен чындыгында угуучуларга кайрылып кеп курушу керек. Көп адамдардын алдына чыгып сүйлөгөндө, өтө татаал сөздөрдү колдонуу керек эмес, өзүнөрдү жөнөкөй алып барганыңар жакшы; эгерде тааныш адамдардын арасында жыйын болгон болсо, анда тике туруп сүйлөөнүн кажети жок, угуучуларды атынан атап кайрылуу да байланышты бекемдетет.

Жогоруда айтылган жагдайлар атайын, өзгөчө мүнөзгө ээ эмес. Себеби, окшош абал, же окшош чечендер болбойт. Чечендин жеке сапаттары коомчулук алдында сүйлөгөндө, жеке сүйлөшүүлөрдө да маанилүү. Ошондуктан чечен өзүнүн жекелик сапаттарынан тайбаганы туура. Чечендердин кайталангыс чеберчилиги угуучуларды өзүнө тартат.

Атактуу америкалык актер Джозеф Джефферсон айткандай, «Жалындуу сөз сүйлөө - бул бир, ал эми аны жалындуу айтуу - экинчи нерсе», демек көпчүлүк ишкер адамдар жана адистер өз оюн так айталбагандарын белгилешет. Ооба, көпчүлүктүн алдына чыгып сүйлөө - даярдыкты талап кылат, бирок эгерде өз оюн билдирүүгө катуу умтулган адам болсо, ал даярдыгы жок эле жалындуу сүйлөй алат. Бирок мындай учурлар сейрек кездешет.

Жакшы сүйлөө үчүн анын предметин, максатка багыттануусу жана белгилүү билими керек. Чечен эмне тууралуу сүйлөй турганын билип гана аудиториянын астына чыгышы керек. Ошондо өзүндө да ишеним пайда болот. Англиялык очерк жазуучусу Д.К. Честертондун пикиринде, эгерде бир нерсени жасоо керек болсо, анда аны начар болсо да, сөзсүз аткаруу керек. Илимпоздордун маалыматы боюнча, 18 жаштагы адам орточо алганда жок дегенде 60 миллион сөздү колдонот экен. Бирок ал туура сүйлөгөндү үйрөндүбү дегенде, ар дайым оң жооп болбогону баарына маалым. Ката менен жылдар бою сүйлөп келген адам, туура сүйлөгөнгө тез арада үйрөнө албашы ыктымал.

Сүйлөм түркүмүндө жана сүйлөө фразаларында сөздөрдүн белгилүү ирети бар. Муну көпчүлүк адамдар сүйлөөнүн алдында эстешпейт. Ал эми канчалаган адамдар сөздү ойлонбостон сүйлөшөт. Мындай жагдай айрыкча юристтерди даярдоодо басым келтирилип эске алынышы керек. Ошондуктан чечендик өнөр үчүн туура, иреттүү ой жүгүртүү өтө керек. Ошол эле кезде усулдук колдонмолор жана окуу насааттар буга жетишсиз. Алар үйрөнүүнүн жолун гана көрсөтөт. Чечен өзү даярдануу мезгилде эмгектениши керек. Бул оңойго турбайт, бирок бир канча айдан кийин өзүн актайт жана чечендик өнөргө жетиштирет. Бул өнөргө жетишүүдө башкысы - чыдамкайлык жана талыкпаган эмгектенүү, ошону менен катар өзүн өзү сындоо жана чыгармачылык.

Болочоктогу юрист үчүн, эл алдына чыгып сүйлөө кесиби боюнча көнүмүш нерсе болот, бирок жоопкерчиликтүү да. Анткени юрист сот трибунасынан, соттук процессте кафедранан угуучуларга таасир тийгизип, өзүнө белгилүү жоопкерчиликти алат. Аристотель айткандай, чындык, акыйкат жана адилеттүүлүк өзүнүн каршылаштарынан күчтүү²⁷.

Трибунадан аудиторияны көп мезгилге чейин алдоо да мүмкүн эместиги жөнүндө Линкольн өз убагында көрсөткөн. Чын жүрөктөн айтылбаган нерсе чечендин өзүн алып баруусунан эле байкалат. Эгерде чечен чын дилинен сүйлөсө, анда угуучуларда ага чоң ишенич жаралат. Бирок тарыхка белгилүү, чечендер туура эмес нерселерди да чын жүрөктөн айткандары. Маселен, Адольф Гитлер өз идеяларына абдан ишенип, өз аскерлеринде бул ишенимди фанатизмге айланткан.

Чечен өзүн гана билгич деп эсептеген – коркунучтуу. Ал өзүнүн оюнан башкалардын пикирин угууга же окууга эч качан барбайт. Башка адамдын каршы ою ага башынан эле жат жана эсепке алынбоочу нерсе. Андай чечендер көп жылдар бою өз көз карашын түрдүү газетадагы макалалардын үзүндүүлөрүнө, макалалардын аталыштарына, толугу менен такталбаган маалыматтарга негизделип, кабаттуу боло баштайт. Чынчылдыкты аягына чейин сактаган чечендер да, өз пикирлеринде дал келбеген факттардан качып, өз ойлорун бекемдеген маалыматтарга гана токтолушат. Ошондуктан көпчүлүк чечендер өз баяндамаларын компромисстик негизде түзүшөт.

Чечендик өнөрдүн туу чокусуна чыккан инсандар кандай сапаттарга ээ болушкан деген суроого жооп табууга аракеттенсек, албетте, Даниэль Уэбстер, Генри Клей, Абраам Линкольн, Уэнделл Филиппс, Генри Уард Бичер, Уильям Дженингс Брайен, Франклин Д. Рузвельт жана башкаларды эстейбиз. Алар чечен, зор жашоо күчүнө жана кубаттуулукка, ыймандуу жана ички тартиптүүлүккө ээ болушкан. Алар сүйлөө искусствонун баркына жетип, көбү ага жетишүү үчүн талыкпай эмгектенишкен. Ошону менен катар алар эр жүрөктүү жана карапайым элди жакшы көрүшкөн. Алар ар дайым адамдын эркиндиктери менен укуктарын коргошкон. Алардын сөздөрү чечен, себеби алардын өмүрү да көп түстүү, окуяларга бай болгон. Алар «улуу ойлор жүрөктөн чыгат» деген кепти тастыкташкан.

Өз мезгилинин улуу чечени Генри Уард Бичердин пикиринде: «Жөнөкөй көчөдөгү адам чечен болушу мүмкүн эмес. Чечен боло турган адамдын айта турган сөзү болот. Ага аудитория менен жакындаштырып, анын бир бөлүкчөсүнө

²⁷ Ораторы Греции (Пер. с древнегреческого: Сост. и науч. подг. текстов М. Гаспарова. - М., 1995. - С.35.

² Риторика для юристов: основы судебного красноречия.- Ростов-на-Дону, 2008. - С.51.

айландырган, ак көңүлдүүлүк жана боорукердик таандык болушу керек. Ал угуучуларга зор таасир тийгизет, анын жылмаюсу алардын жүзүндө чагылат, алар анын көз жашы менен ыйлашат, жана анын жүрөк согушу чогулгандардын баарысынын көкүрөгүндө угулат»².

Демек, болочок юристтер чечендик өнөргө үйрөнгөндү талыкпаган эмгектенүү менен коштолусун унутпоолору керек. Бул багытта окутуучу студентке назарий-усулдук жардам берип, сапаттуу билим алышына өбөлгө түзүп берүүгө милдеттүү.

Адабияттар:

1. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юриди. деятельности. – М., 2004.
2. Ивакина Н.Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов). Уч. пособие. – М., 1999.
3. Клюев Е.В. Риторика. – М., 1999.
4. Кони А.Ф. Вместо предисловия (Сергеич П. Искусство речи на суде).- Тула, 1999.
5. Львов М.Р. Риторика. Культура речи. – М., 2002.
6. Плетнев В.Ю. Основы ораторского искусства адвоката (Адвокатская деятельность). – М., 2003.
7. Ораторы Греции (Пер. с древнегреч.: Сост. и науч. подг. текстов М. Гаспарова. - М., 1995.
8. Судебные речи знаменитых русских адвокатов (Сост. и ред. Е.А. Рожникова.- М., 1997.
9. Риторика для юристов: основы судебного красноречия.- Ростов-на-Дону, 2008.

Рецензент: д.филос.н., профессор Үтүров К.